

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ, ЗАГАЛЬНОВІДОМИХ І ЗАГАЛЬНИХ ЗНАНЬ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент,
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального
права і процесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

УДК 343.13

DOI 10.32782/NP.2023.2.15

Аналіз наукових праць засвідчує неодноразовість вирішення питання щодо визначення поняття спеціальних знань у кримінальному процесі, їх співвідношення із загальновідомими і загальними знаннями. Спеціальні знання у кримінальному процесі мають свою специфіку і, насамперед, є практичними за своєю суттю.

Спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Приведені основні характерні ознаки, що лежать в основі визначення спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а саме: незагальновідомість, недоступність спеціальних знань; віднесення їх до категорії наукових знань; виняток із сукупності спеціальних знань у галузі права (юридичних); наявність юридичної мети застосування спеціальних знань; передбачення спеціальних знань як сукупності (системи) знань, навиків, умінь (досвіду).

Ключові слова: спеціальні знання, загальновідомі знання, загальні знання, кримінальне провадження, ознаки спеціальних знань, суб'єкти спеціальних знань.

Постановка проблеми

Ефективність розкриття, розслідування і попередження кримінальних правопорушень передбачає широке використання у цьому процесі спеціальних знань, що сприяють розширенню об'єму і підвищенню якості зібраних речових доказів. Для цього в кримінальному судочинстві необхідним є чітке, єдине визначення самого поняття «спеціальні знання». У Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець не дає визначення цьому терміну. У зв'язку із цим зрозумілий і обґрунтований той інтерес, який виявляють вчені до комплексного дослідження проблеми визначення поняття спеціальних знань, їх ознак і форм використання.

Стан дослідження проблеми

Протягом останніх десятиліть визначення спеціальних знань було сформульоване різними авторами. Нині загалом створені фундаментальні праці з цієї проблематики, авторами яких є такі вчені-криміналісти, як А. А. Ейсман, Л. Є. Владимиров, О. В. Левченко, Є. Р. Россинська, І. І. Трапезникова, І. М. Сорокотягін, В. Ю. Шепітько, В. М. Махов, В. Г. Гончаренко, Л. В. Лазарева, Р. Л. Степанюк, М. В. Салтевський та інші автори.

Мета і завдання дослідження полягає в аналізі та узагальненні запропонованих дослідниками визначення спеціальних знань та їх розмежуванні від загальновідомих і загальних знань.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні традиційно в юридичній літературі під спеціальними знаннями розуміють систему теоретичних знань і практичних наук у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, набутих шляхом спеціальної підготовки і професійного досвіду і необхідних для вирішення питань, що виникають під час кримінального та цивільного судочинства. Причому до спеціальних об'єктивно не належать загальновідомі знання.

Аналізуючи та узагальнюючи пропонувані дослідниками визначення спеціальних знань, сформульованих різними авторами протягом останніх десятиліть, можна дійти до висновку про те, що здебільшого всі визначення спеціальних знань у кримінальному судочинстві зводяться до виділення таких основних (у тому числі і спірних) ознак, що характеризують спеціальні знання:

- 1) не загальновідомість, недоступність спеціальних знань;
- 2) віднесення спеціальних знань до категорії наукових знань;
- 3) виняток із сукупності спеціальних знань у галузі права (юридичних);
- 4) наявність юридичної мети застосування спеціальних знань;
- 5) передбачення спеціальних знань як сукупності (системи) знань, навиків, умінь (досвіду).

Так, на думку А. А. Ейсмана, «спеціальні знання... це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, що не мають масового поширення, це знання, які має обмежене коло фахівців, але... які має адресат доказування (слідчий, суд, учасники процесу)» [1, с. 91]. Тобто визначення поняття «спеціальні знання» проходить через протиставлення спеціальних знань знанню загальновідомому, загальнодоступному (або ж спрощеному, як інтерпретують загальновідомість багато авторів). Слід зазначити, що згідно із законами формальної логіки побудова будь-якого поняття з використанням елементів заперечення не відповідає правилам побудови визначень.

В. Ю. Шепітько визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок

об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [2, с. 11].

Разом з цим, В. М. Махов відносить до них знання, що властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 46]. На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовуваних визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [4, с. 24]. Під «спеціальними знаннями», - Л. В. Лазарева вважає, знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної освіти, що містять знання теорії, навички та вміння. Тому їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального провадження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [5, с. 22]. У той же час, під «спеціальними знаннями» в кримінальному провадженні Р. Л. Степанюк визначає будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Вирішальне значення для з'ясування сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні має не тільки їхній обсяг, а й суб'єкт, що їх застосовує. Отже, за суб'єктом ці знання він поділяє на три різновиди: а) професійні знання осіб, котрі здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників; в) професійні знання осіб, яких залучають

сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження [6, с. 42].

Слід зауважити, що М. В. Салтевський мав свій погляд та під спеціальними знаннями розумів постійно удосконалювані набуті знання, вміння, навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидко і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [7, с. 184]. При цьому, він слушно відзначав, що знання, якими володіє спеціаліст, були отриманні ним в процесі професійного навчання і є певною сукупністю, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. А тому він вважав, що називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить до його професійних обов'язків. Тому вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом [8, с. 397].

Тобто спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

На думку О. В. Левченка, загальновідоме знання має мати такі ознаки, як 1) очевидність; 2) наукова доведеність; 3) відсутність сумнівів в істинності [9, с. 94-95].

Як категорія кримінально-процесуального права спеціальні знання також повинні мати ці ознаки: відсутність сумнівів в істинності, наукової доведеності і в деяких випадках очевидності. Виникає питання: а які ж межі існують між спеціальними знаннями та загальновідомими знаннями? Поєднання трьох ознак ще недостатньо для розмежування. Багато хто може заперечити, що

спеціальне знання може і не мати ознаки очевидності. За логікою критерій очевидності буде головним ознакою, що відрізняє спеціальне знання від загальновідомого. Що таке очевидність? Поняття «очевидний» має кілька змістів – явний, безперечний. «Явний» означає «неприхований, цілком очевидний». У цьому випадку поняття розкривається через інше поняття найкраще. Очевидність – категорія суб'єктивна і безпосередньо залежить від властивостей суб'єкта – носія знання.

Виходячи з викладеного вище, можна відзначити те, що загальновідомі знання – це знання, істинність яких не викликає сумнівів через їх очевидність та всезагальне визнання. Замість загальновідомих знань ми маємо на увазі загальновідомі факти, які є видом суспільного знання. Безсумнівно, усі висловлені припущення можуть бути оскаржені, але, як видається, уже це є показником неефективності ознаки загальновідомості для критерію розмежування знання спеціального.

Стосовно знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, загальновідомість цього знання (вірніше, переконаність адресата доказування у загальновідомості знання) не може бути підставою для відмови від залучення об'єкта до розслідування.

Об'єктивно спеціальні знання є загальновідомими, загальнодоступними через те, що будь-хто може оволодіти ними як теоретично, так і практично. Ця інформація не є таємною, закритою, перебуває у вільному доступі і залежить лише від особистих якостей суб'єкта. Тобто загальновідомість в принципі безпосередньо залежить від суб'єкта незнання. Віднесення знань до загальновідомих, повсякденних, життєвих головним чином залежить від можливості доступу до джерела інформації, від загальноосвітнього та інтелектуального рівня цього суб'єкта, його життєвого та професійного досвіду тощо.

Не можна погодитися з думкою Є. Р. Росинської, що співвідношення спеціальних і загальновідомих знань за своєю природою мінливе, залежить від рівня розвитку соціуму і ступеня інтегрованості наукових знань у повсякденне життя людини [10, с. 33-35].

Чіткої межі між цими знаннями не існує. Знання постійно розвиваються, поглиблюються, іноді істотно змінюються. Зрештою, сфера загальних знань збагачується. Те, що деякий час тому було відомо лише небагатьом, стає доступним всім, але поряд з цим безперервно з'являються нові наукові дані, що поповнюють коло спеціальних знань. Таким чином, відносити знання до спеціальних слід у кожному конкретному випадку індивідуально, з урахуванням критеріїв (характеру) потреб у таких знаннях.

Презумпція загальноповідомості загальноосвітніх знань у сучасних умовах втрачає своє значення. Загальноосвітні знання можуть бути як особливими, так і загальновідомими. Використання як критерію загальноповідомості знання його належності до предметів освітньої підготовки не є доцільним. Крім того, будь-які теоретичні знання без постійного практичного їх застосування забуваються і замінюються на більш необхідні, і, тому загальноосвітнє знання може бути спеціальним залежно від якостей самого суб'єкта-носія цього знання.

Деякі автори включають до складу загальновідомих знань звичайні знання («життєві», «загальні», «повсякденні», «норми моралі»), тим самим ототожнюючи категорії загальноповідомості та повсякденності.

Філософська категорія «пізнання» диференціюється на два рівні пізнавальної діяльності: загальне (донаукове) та наукове пізнання. Відповідно і система знань традиційно ділиться на підсистему: загальні (практичні) знання та наукові знання.

Не завжди можливо чітко розділити, коли обізнана особа під час пізнання (дослідження) застосовує спеціальні знання та вміння, а коли спілкування. Це система динамічно взаємопов'язаних елементів. Тому під час визначення спеціального знання необхідно виходити, у першу чергу, з цілей застосування знань та умінь до будь-якого виду знання.

Загальні знання – це здебільшого життєвий досвід, навички, життєві уявлення. Загальні знання можуть мати обмежений характер, тобто бути поширеними за територіальними, національними та іншими ознаками (звичаї, прикмети тощо). Загаль-

новідомість є якісною характеристикою знання, тоді як загальне знання визначає вид знання. Отже, ототожнювати ці поняття, на наш погляд, не зовсім правильно.

Також не слід протиставляти загальне знання та спеціальне та визначати спеціальне знання через протиставлення його звичайному. Спеціальне знання, яке має «слід» звичайного знання і навіть у незначній мірі, містить елементи повсякденного знання, звичайним, безумовно, не є.

Загальноповідомість має значення ще й у тому аспекті, що одними з видів загальновідомого знання є загальновідомі факти, тобто факти (обставини), які не підлягають доведенню. Загальноповідомість знання також передбачає його істинність у розумінні відсутності необхідності доказування відомостей, що становлять подібне знання.

Як зазначає О. В. Левченко, «гносеологічна природа загальновідомих знань і загальновідомих фактів однакова... але поняття «загальновідомий факт» у кримінальному судочинстві використовується як загальновідоме знання, що має те чи інше значення для конкретної кримінальної справи» [9, с. 96].

У діяльності обізнаної особи також використовуються різні загальновідомі факти, якими вони є в межах професійних знань. Такі знання належать до спеціальних знань, але в той же час вони є загальновідомими для певної системи або галузі науки. Висновки, напрацьовані наукою, у цьому випадку беруться як безпосередні очевидності, щось, безумовно, дане.

Видається правильною думка І. І. Трапезникової: «Спеціальні знання і наукові знання – це не різні види знання: спеціальні знання – це завжди наукові знання, що характеризуються певною метою їх застосування. Наукове знання і спеціальне знання відноситься як загальне до часткового: наукове знання включає знання спеціальне, оскільки спеціальне знання має наукову основу» [11, с. 341].

Висновки

Отже, спеціальні знання у кримінальному процесі мають свою специфіку, один із

аспектів якої полягає в тому, що спеціальне знання – це знання, насамперед, практичне за своєю суттю. Спеціальне знання – це суто правова категорія, продукт особливостей кримінально-процесуального доказування.

Спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Література

1. Эйсман, А. А. (1967). Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва: Юрид. лит.
2. Шепітько, В. Ю. (2014). Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*, (1), 11–18.
3. Махов, В. Н. (2000). *Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений*. Москва: РУДН.
4. Гончаренко, В. Г. (2007). Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*, (2 (9)), 22–34.
5. Лазарева, Л. В. (2009). *Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу*. Москва: Юрлитинформ.
6. Степанюк, Р. Л. (2014). Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, (спецвип.), 38–42.
7. Салтевський, М. В. (2005). *Криміналістика (у сучасному вигляді)*. Київ: Кондор.
8. Салтевський, М. В. (2008). *Криміналістика (у сучасному вигляді)*. Київ: Кондор.
9. Левченко, О. В. (1996). Общеизвестные факты в уголовно-процессуальном доказывании. *Правоведение*, (4), 94–95.

10. Россинская, Е. Р. (2001). Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*, (5), 33–35.

11. Трапезникова, И. И. (2004). К вопросу о соотношении научного знания и специального знания в уголовном процессе. *Актуальные проблемы права России и стран СНГ* (Ч. 1. С. 341), 2014, Челябинск, Россия.

Baranyak Volodymyr Mykhailovych

*Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University, Chair of
Criminal Law and Procedure*

CONCEPTUAL PROBLEMS OF DISTINGUISHING SPECIAL, COMMON AND GENERAL KNOWLEDGE

The analysis of scientific works proves the ambiguity of the solution to the issue of defining the concept of special knowledge in the criminal process, their correlation with common and general knowledge. Special knowledge in the criminal process has its own specificity and, first of all, is practical in nature.

Special knowledge is professional knowledge and skills in the field of science, technology, art, crafts, etc., which are necessary for solving issues that arise during the pre-trial investigation of criminal proceedings and consideration of their materials in court. Special knowledge is considered to be knowledge that is not common, generally known, but only that acquired by specialists-professionals in one or another field of science, technology, art, crafts, etc.

The main characteristic features underlying the definition of special knowledge in criminal proceedings are given, namely: lack of general knowledge, inaccessibility of special knowledge; assigning them to the category of scientific knowledge; an exception from the set of special knowledge in the field of law (legal); the presence of a legal purpose of applying special knowledge; prediction of special knowledge as a set (system) of knowledge, skills, abilities (experience).

Key words: *special knowledge, common knowledge, general knowledge, criminal proceedings, signs of special knowledge, subjects of special knowledge.*